

*Логоша Р.В.,
к.е.н., доцент,*

*доцент кафедри аграрного менеджменту,
Вінницький національний аграрний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ОВОЧІВНИЦТВА

Анотація. У статті проведено дослідження інноваційного розвитку вітчизняної галузі овочівництва під час застосування інтенсивних технологій. Визначено, а також обґрунтовано практичні рекомендації щодо інноваційного розвитку вітчизняної галузі овочівництва в умовах інтенсифікації виробництва.

Ключові слова: галузь овочівництва, інновації, розвиток, інтенсифікація, ефективність.

Постановка проблеми. Соціальна стабільність у суспільстві значною мірою залежить від формування достатніх за обсягом продовольчих ресурсів, структура яких має бути максимально наближеною до раціональної потреби в продуктах харчування. Тому велике значення має забезпечення населення країни якісною і різноманітною продукцією протягом року. Тому першочерговим завданням агропромислового комплексу є створення стабільного і повноцінного ринку продовольства, де належне місце повинна посідати галузь овочівництва. Проте за роки незалежності України в галузі овочівництва відбулися негативні зміни, які унеможливили виробництво і постачання овочів у достатній кількості та у широкому асортименті. Основними причинами такого стану є низька якість овочів, відсутність умов належного зберігання, висока собівартість виробництва овочів внаслідок технологічної відсталості галузі, крім того, овочівництво залишається однією з найбільш трудомістких галузей сільського господарства, що обумовлює низький рівень його економічної ефективності. Сукупність зазначених та інших проблем галузевого розвитку визначає актуальність наукових досліджень щодо розробки засад інноваційного розвитку вітчизняної галузі овочівництва в сучасних трансформаційних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд питань інноваційного розвитку галузі овочівництва знайшов своє відображення в наукових працях В.Я. Амбросова, Р.С. Близького, В.І. Бойка, В.М. Гризенкова, З.І. Гризенкової, В.І. Криворучка, О.І. Лебединської, П.М. Макаренка, В.О. Муковоза, В.В. Писаренка, В.П. Рудь, П.Т. Саблука та інших вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема інноваційного підходу до розвитку галузі овочівництва у сучасних умовах залишається недостатньо розкритою, що й підтверджує актуальність і практичну значущість дослідження.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо інноваційного розвитку вітчизняної галузі овочівництва в сучасних умовах ринкових трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна входить до числа провідних виробників овочевої продукції у світі. Слід підкреслити, що Україна визнана ФАО (продовольчою сільськогосподарською організацією ООН) перспек-

тивним світовим донором продовольства загалом і овочів зокрема [1, с. 132].

Водночас нинішній стан розвитку овочівництва в країні не відповідає сучасним вимогам. Сільськогосподарські підприємства в нинішніх умовах постійно відчувають недостачу різних засобів виробництва, недосконалість законодавчої бази і, на жаль, політичну та економічну нестабільність в Україні. Все це відповідним чином відбивається на результативності роботи галузі овочівництва [2; 3].

Овочівництво є специфічною галуззю, яка має такі особливості: овочі вирощуються у відкритому і закритому ґрунті; для овочівництва характерним є сезонний характер виробництва; великий набір вирощуваних овочевих культур, кожній з яких притаманна особлива агротехніка; ускладнена механізація окремих виробничих процесів, що вимагає значних затрат ручної праці; потреба в працівниках певної кваліфікації та відповідній техніці, що зумовлює високі сумарні витрати.

Інноваційний розвиток в аграрній сфері України відбувається головним чином за рахунок внутрішньої мотивації суб'єктів господарювання. Основне джерело фінансування інноваційної діяльності – це власні кошти суб'єктів господарювання. Сьогодні інноваційні процеси відіграють надзвичайно важливу роль в успішному, високоєфективному розвитку підприємств, регіонів, держави. Їх розвиток впливає на економічний та фінансовий стан підприємств, регіонів, життєвий рівень населення в них.

Сьогодні в овочівництві необхідно чітко виділяти перелік завдань інноваційного характеру, від яких залежить рівень забезпечення населення овочевою продукцією і можливості збільшення експортного потенціалу країни.

Головним напрямом збільшення виробництва продукції овочівництва і підвищення його економічної ефективності на нинішньому етапі є подальша інтенсифікація виробництва. Для характеристики рівня інтенсивності виробництва овочів відкритого ґрунту використовуються показники, які містять відомості про вкладення засобів виробництва і праці з розрахунку на одиницю земельної площі. Проте, на нашу думку, визначення рівня інтенсивності виробництва овочів відкритого ґрунту за розміром поточних виробничих витрат на 1 га посіву овочевих культур є методично не зовсім правильним, оскільки галузь овочівництва містить велику кількість культур, які відрізняються технологією їх вирощування. Тому загальний розмір виробничих витрат на 1 га посіву овочевих культур буде залежати від їх структури, від якої залежатимуть також середня урожайність овочевих культур і собівартість овочевої продукції.

Інтенсифікація виробництва овочів закритого ґрунту – це процес зростання раціональних вкладень засобів виробництва і праці з розрахунку на одиницю інвентарної площі теплиць

за рахунок використання більш досконалого механізму господарювання з метою збільшення обсягу виробництва продукції, підвищення її якості та зниження собівартості.

Основними напрямками інтенсифікації галузі овочівництва є використання досягнень НТП: застосування сучасних хімічних, біологічних, агротехнічних методів і засобів боротьби зі шкідниками і хворобами, освоєння науково обгрунтованих сівозмін, внесення оптимальних доз органічних та мінеральних добрив, впровадження нових високопродуктивних сортів і прогресивних технологій їх вирощування, використання під овочі меліорованих земель. Крім цього, інтенсифікація залежить від ступеня спеціалізації, інтеграції, наявної матеріально-технічної бази цієї галузі, розвиненості інфраструктури та форми організації виробництва.

В інтенсифікації галузі овочівництва першочерговим завданням є удосконалення агротехніки. Наявна система виробництва овочів передбачає активну обробку ґрунту, збільшення доз внесення мінеральних добрив, зростання пестицидного, технічного, антропогенного навантаження. Це приводить до високих темпів мінералізації гумусу ґрунту, різкого збільшення ерозійних процесів погіршення агрофізичних показників ґрунту, фітосанітарного стану екологічної обстановки і, як наслідок, зниження урожайності і якості продукції, перевитрат фінансових, енергетичних і трудових ресурсів.

Розвиток овочівництва необхідно орієнтувати насамперед на ресурсо- і енергоощадну техніку і технологію. З урахуванням специфіки вітчизняної галузі овочівництва держава повинна брати участь в розробленні і стимулюванні техніко-технологічних, фінансових, екологічних і правових механізмів щодо використання інноваційних моделей розвитку галузі [4].

Рівень ефективності виробництва галузі овочівництва характеризують такі важливі економічні показники, як валовий дохід, рівень рентабельності, норма прибутку. Але для овочівництва на сучасному етапі розвитку ринкової економіки в умовах трансформаційних змін доцільним є введення нового показника – окупності енергетичних витрат, який розраховується як відношення суми виручки від реалізації овочевої продукції до суми вартості використаних енерговитрат.

Показник окупності енергетичних витрат не можна протиставляти іншим, він є додатковим і необхідним у зв'язку з тим, що в умовах кризи, дефіциту енергетичних ресурсів виникає необхідність оцінювати ефективність виробництва овочів з урахуванням енергетичних витрат [3, с. 95].

На економічну ефективність виробництва овочів значною мірою впливає рівень сформованості і функціонування вітчизняного ринку овочевої продукції, який останніми роками розвивається досить динамічно.

На сучасному етапі розвитку овочівництва в ринкових умовах господарювання галузь демонструє тенденцію до зростання обсягів виробництва овочів в усіх категоріях господарств. Так, за 1990–2015 рр. в усіх категоріях господарств виробництво овочів збільшилось на 38%. Водночас в результаті перевиробництва овочів з 2012 р. спостерігається динаміка поступового зниження виробництва овочів. У 2015 р. порівняно з 2012 р. обсяги виробництва овочів знизилися на 8% (рис. 1).

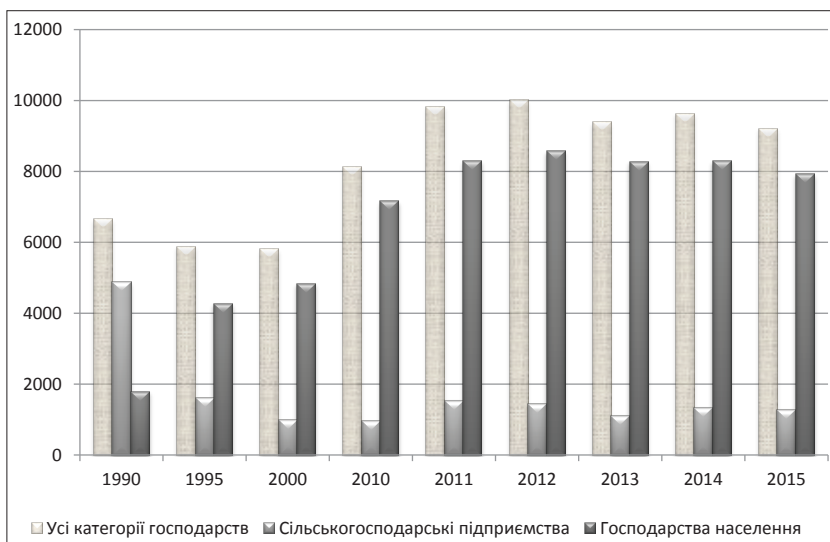

Рис. 1. Динаміка обсягів виробництва овочів в Україні, тис. т

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України

У сільськогосподарських підприємствах динаміка виробництва овочів має тенденцію до скорочення, а спад виробництва овочів за досліджуваний період склав 74%. Щодо господарств населення, то вони з року в рік збільшували виробництво овочів. Зростання виробництва у господарствах населення пояснюється кращою пристосованістю до специфіки перехідного періоду до ринку, а також тим, що менш залежні від здорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів. Крім цього, найбільшу питому вагу у структурі виробництва овочевих культур в Україні протягом 2000–2015 рр. займали господарства населення, частка яких в середньому складала 88%. У ситуації, що склалася, господарства населення виявилися найбільш пристосованими до специфіки перехідного періоду до ринку. Без значних капітальних вкладень вони збільшують виробництво продукції, менш залежні від подорожчання енергоносіїв та інших матеріально-технічних ресурсів [5, с. 57].

Овочівництво, на відміну від багатьох інших галузей сільськогосподарства, забезпечує більш стабільне споживання овочевої продукції з розрахунку на душу населення за досліджуваний період. Аналіз виробництва і споживання овочів в Україні показав, що їх виробництво і споживання на 1 людину зростають. Структура виробництва овочів на 1 людину різко коливається за роками. Так, частка огірків щорічно змінювалась від 5,3% до 14,5%, томатів – від 15,4% до 31,6%, буряків столових – від 2,4% до 11%. Безумовно, така структура виробництва овочевої продукції не дає можливості дотримуватись рекомендованої норми їх споживання. В результаті визначення залежності споживання овочів від досліджуваних факторів виявлено, що найбільш суттєвими факторами, що впливають на його рівень, є обсяги виробництва овочів, доходи населення з розрахунку на 1 особу і ціна реалізації 1 кг овочів. На частку цих факторів припадає 56%, 34% і 4,0% загальної варіації рівня споживання відповідно. Вплив таких факторів, як середньомісячна заробітна плата і витрати населення з розрахунку на 1 особу, є несуттєвими і слабкими.

Після переходу сільськогосподарства України на ринкові відносини у торгівлі овочевою продукцією відбулися значні зміни. Скасування державного замовлення і призупинення з об'єктивних причин роботи заготівельної мережі споживчої кооперації зумовили різке скорочення обсягів виробництва й

продажу продукції овочівництва великими спеціалізованими підприємствами. Ціни, що склалися на овочеву продукцію, не сприяли розширеному відтворенню виробництва та не відшкодували виробничих витрат. Коливання цін реалізації овочової продукції з року в рік призводить до зниження зацікавленості у її виробництві.

У 2005 р. господарствами населення було реалізовано майже удвічі більше овочів порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. У подальших роках характерною є тенденція зростання обсягів реалізації овочів як господарствами населення, так і сільськогосподарськими підприємствами. Цінова ситуація на внутрішньому ринку за 2005–2015 рр. характеризується чіткою тенденцією зростання цін на овочі, про що свідчить вирівнювання їх динаміки за рівняннями прямої. Крім цього, слід зауважити те, що ціни реалізації овочів господарствами населення майже вдвічі більші від цін реалізації сільськогосподарських підприємств, що ще раз підтверджує економічну зацікавленість господарств населення у виробництві і реалізації овочів (табл. 1).

Зараз на внутрішньому ринку з року в рік спостерігається тенденція підвищення цін на овочеву продукцію (5–20%). Зумовлено це інфляційними процесами та загальним подорожчанням продуктів харчування в Україні й світі.

Середньо- та довгострокові коливання цін є визначальним під час формування довгострокових очікувань виробників як основи їх стратегічних рішень щодо згортання чи розширення виробництва. Їх значна з року в рік амплітуда та тенденція незначного довгострокового зростання деформує переваги овочівництва як привабливого для господарювання сегменту сільськогосподарського виробництва [6, с. 68].

Крім того, відбулися значні структурні зміни у виробництві та каналах реалізації продукції, спостерігалася тенденція до зменшення закупівлі овочової продукції заготовчими організаціями і збільшення реалізації овочів на ринку, комерційним структурам, а також у рахунок оплати праці.

Для ефективного функціонування ринку овочової продукції важливими є встановлення гнучких цін, визначення ефективних каналів реалізації та проведення комунікаційних заходів.

Використання гнучких цін забезпечує реалізацію овочової продукції через прямий продаж від виробника споживачу, прямі поставки в супермаркети, продаж підприємствам оптової торгівлі та за іншими каналами реалізації.

Позитивні тенденції розвитку вітчизняного ринку овочів також зумовлені зростанням ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, діяльність яких у сфері овочівництва є прибутковою.

Подальший ефективний розвиток овочівництва нерозривно пов'язаний з інвестиціями, без яких неможлива інноваційна діяльність в овочевій галузі, про що переконливо свідчить досвід кращих сільськогосподарських підприємств. Сьогодні досягти високої ефективності овочівництва без інвестицій і активної інноваційної діяльності на цій основі практично неможливо. Одним із найбільш ефективних напрямів інноваційної діяльності в овочівництві є впровадження у виробництво високоякісних сортів і гібридів овочевих культур, серед яких велике значення мають сорти і гібриди зарубіжної селекції. За рівнем урожайності і виходом продукції в грошовому обчисленні на одиницю вартості насіння зарубіжні сорти і гібриди значно перевищують насіння вітчизняної селекції. Так, голландський посівний матеріал забезпечує вихід продукції з 1 га капусти на суму 99,4 тис. грн., томатів – на 121,3 тис. грн., перцю – на 91,1 тис. грн. Водночас під час застосування насіння вітчизняної селекції вихід продукції з 1 га мали такі показники: капусти – 34,6 тис. грн., томатів – 25,6 тис. грн., перцю – 31,2 тис. грн. Окупність насіння вітчизняної селекції порівняно з голландським також була нижчою [7, с. 144].

Важливим напрямом інноваційного розвитку галузі овочівництва є зрошення овочевих культур, які є досить вологолюбними. У структурі сільськогосподарського виробництва України провідне місце за показниками економічної ефективності і екологічної безпеки посідає краплинне зрошення. Більш економічно вигідно застосовувати не іригацію, а одночасно зі зрошенням подавати розчин добрив, здійснюючи цим точне дозування і контроль надходження усіх поживних речовин. Овочеві культури неоднаково окупують додаткові сумарні вкладення, пов'язані зі зрошенням. Найбільший вихід додаткового прибутку з розрахунку на 1 грн. щорічних сумарних додаткових витрат, пов'язаних зі зрошенням, дають столові буряки (5,19 грн.) і томати (4,64 грн.).

Особлива увага повинна звертатись на такий важливий напрям інноваційного розвитку овочівництва, як використання сучасних овочесховищ європейського зразка з автоматизованим режимом зберігання овочової продукції, а також якості збереження урожаю. Ні в якому разі не можна допускати пошкодження овочів під час збирання, транспортування та закладання на збереження. Виконання цих умов є запорукою успішного збереження врожаю.

Однією з важливих особливостей овочівництва є його висока трудомісткість. Тому в підвищенні його економічної ефективності велике значення має використання внутрішніх і зовнішніх інновацій, спрямованих на підвищення тех-

Таблиця 1

Обсяги і цини реалізації овочів основними виробниками в Україні

Показники	Роки							2015 р. у % до 2005 р.
	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Реалізація овочів с/г підпр., тис. т	397,5	646,0	900,0	961,6	885,9	955,5	1043,8	2,6 р.
Реалізація овочів господарствами населення, тис. т	718,2	830,9	929,9	1 079,3	1 142,2	998,6	995,9	138,7
Середні ціни реалізації овочів с/г підпр., грн. т	1 462,1	2 551,6	2 139,1	1 956,6	2 354,0	2 514,3	3 903,4	2,7 р.
Середні ціни реалізації овочів господарствами населення, грн. т	1 449,7	3 061,4	2 505,5	2 803,9	3 542,7	4 190,7	7 557,3	5,2 р.

Джерело: дані Державної служби статистики України

нічної забезпеченості галузі сучасною високопродуктивною технікою, оскільки процес її зношення, старіння і вибуття прогресує.

Водночас потенційна пропозиція галузі сільськогосподарського машинобудування техніки виробникам продукції істотно перевищує їх можливості придбання її за власні кошти. Все це вимагає пошуку джерел фінансування інвестицій в овочівництві. І тут провідну роль повинна відігравати держава шляхом підтримки ринку вітчизняної сільськогосподарської техніки та інвестування інноваційних процесів в аграрних підприємствах. Держава повинна створити необхідні економічні умови для ефективного взаємовигідного співробітництва овочівництва та сільськогосподарського машинобудування для нього, чітко визначивши головні напрями державної політики в цих галузях [8].

Найбільш трудомісткий процес під час виробництва овочів – це збирання, і він повинен бути найбільш механізованим. Так, наприклад комплекс по збиранню цибулі “Keulmac” (Голландія), у який входять машина для обрізання стебел, машина для підкопування та збирання у валки, машина для підбору цибулі на ріпку з валків, є досить ефективним. Витрати на збирання 1 га дорівнюють орієнтовно 570 грн. Якщо збирати цибулю без використання цього комплексу, то витрати значно збільшуються: підкопування цибулі – 298 грн./га, збирання цибулі на ріпку вручну – 2 200 грн. (20 осіб за зміну вибирають 30 т продукції на площі 0,7 га). Загальні затрати на 1 га становлять більше чотирьох тисяч гривень. Використання цього комплексу дає економію матеріально-грошових витрат (близько 3 800 грн. на 1 га), скорочує час збирання у шість разів, зменшує трудомісткість процесу (замість 20 працюють тільки чотири особи) [7, с. 144].

Використовуючи під час збирання урожаю новітню техніку і закладаючи вирощений врожай в обладнані овочесховища на збереження, щоб потім реалізувати овочеву продукцію за найвищими цінами, підприємства підвищують економічну ефективність виробництва овочів.

У системі заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності як сільського господарства загалом, так і окремих галузей, зокрема овочівництва, важливе місце належить поглибленню спеціалізації сільськогосподарського виробництва.

На сучасному етапі функціонування овочівництва країни неможливе без розробки інноваційно-інвестиційної моделі його розвитку. Така модель розроблена і пропонується до використання колективом вчених Інституту овочівництва і баштанництва НААН. Проведемо коротко аналіз інноваційної частини. В моделі всебічно і ґрунтовно розглядаються основні напрями розвитку овочівництва України на сучасному етапі. Модель включає в себе інноваційну й інвестиційну частини. Інноваційна частина охоплює такі чотири блоки: генетичні джерела; селекція і насінництво; науково обґрунтована система використання землі; сучасні технології виробництва овочевої продукції.

В інвестиційній частині звертається увага на необхідність створення державного резервного фонду насіння овочевих і баштанних рослин, надання державної підтримки виробникам насіння, на відродження чіткої системи проходження насіння від оригінатора до виробника товарної продукції, на спрямування елітної надбавки підприємствам, які виробляють еліту, на квотування імпорту насіння сортів і гібридів, придатних для вирощування в умовах України.

У моделі знайшли відображення питання підвищення рівня механізації виробничих процесів, будівництва нових та реконструкції старих споруд закритого ґрунту, їх кредитування.

Реалізація положень цієї моделі розвитку галузі овочівництва, безумовно, буде не лише сприяти повному забезпеченню потреб країни в овочевій продукції, але спрямовувати значну її частину на експорт, підвищення конкурентоспроможності й економічної ефективності овочівництва [9].

Висновки. У системі заходів, спрямованих на підвищення економічної ефективності галузі овочівництва, важливе місце належить поглибленню спеціалізації сільськогосподарського виробництва. Успішний розвиток овочівництва вимагає застосування нової як технічної, так і технологічної політики, необхідності освоєння випуску техніки малої і середньої потужності, опрацювання технологій щодо малих площ посіву овочів відповідно до умов різних регіонів, що забезпечить одержання високих врожаїв овочевих культур. Тому розвиток галузі овочівництва необхідно перш за все орієнтувати на ресурсо- й енергоощадну техніку і технологію. Вирішуючи питання про налагодження випуску вітчизняної техніки для овочівництва, необхідно впроваджувати у виробництво ресурсозберігаючі технології на основі нових машин і механізмів. Важливим напрямом інноваційного розвитку є також застосування методів і засобів боротьби зі шкідниками і хворобами, освоєння науково обґрунтованих сівозмін, внесення оптимальних доз органічних та мінеральних добрив, впровадження нових високопродуктивних сортів, прогресивних технологій вирощування овочів та використання сучасних прогресивних технологій з механізованим збиранням врожаю.

Тому інтенсифікацію виробництва овочів необхідно розглядати на основі підходу, що припускає єдність умов, чинників і результатів, що є сукупністю процесів вдосконалення і пошуку оптимального поєднання чинників інвестиційного і неінвестиційного характеру.

Література:

1. Роганіна В.Є. Планування розвитку овочівництва на основі інновацій / В.Є. Роганіна // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 8. – С. 132–137.
2. Філімонов Ю.Л. Сучасний стан овочівництва відкритого ґрунту / Ю.Л. Філімонов // Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2002. – № 7. – С. 230–234.
3. Рудь В.П. Особливості концентрації та спеціалізації в овочівництві / В.П. Рудь // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 94–97.
4. Перспективи розвитку галузі овочівництва в Харківській області / [С.І. Корнієнко, В.П. Рудь, О.О. Кіях] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbu.gov.ua/portal>.
5. Логоша Р.В. Трансформації ринку овочів в Україні / Р.В. Логоша // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – Вип. 3 (8). – С. 55–67.
6. Логоша Р.В. Стан та перспективи діяльності овочепереробних підприємств в Україні / Р.В. Логоша // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – Вип. 3 (8). – С. 64–77.
7. Грибова Д.В. Інноваційний розвиток овочівницької галузі в умовах інтенсифікації виробництва / Д.В. Грибова // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 18 (2). – С. 142–145.
8. Роганіна В.Є. Особливості розвитку овочівництва та інноваційних процесів у галузі / В.Є. Роганіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2013.
9. Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р. № 1120-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

Логоша Р.В. Особенности инновационного развития отрасли овощеводства

Аннотация. В статье проведено исследование инновационного развития отечественной отрасли овощеводства при применении интенсивных технологий. Определены, а также обоснованы практические рекомендации относительно инновационного развития отечественной отрасли овощеводства в условиях интенсификации производства.

Ключевые слова: отрасль овощеводства, инновации, развитие, интенсификация, эффективность.

Lohosha R.V. Features of innovative development of the industry of vegetable-growing

Summary. In the article, a study of the innovative development of the home industry of vegetable-growing is undertaken at the application of intensive technologies. Practical recommendations in relation to the innovative development of the home industry of vegetable-growing in the conditions of intensification of production are determined and substantiated.

Key words: industry of vegetable-growing, innovation, development, intensification, efficiency.